سێینەی ڕۆماننووسێك. ئاری عوسمان خەیات

لە مەملەکەتی باوکەکانەوە، تێپەڕین بە مەملەکەتی گورگەکاندا تا مەملەکەتی سپیسوار

کاتێك دەست دەکەیت بە خوێندنەوەی ڕۆمانی (مەملەکەتی سپیسوار)ی (حەمەسەعید کەلاری)، ئەگەر لەو خوێنەرانە بیت، کە دەستی نووسینیان هەیە، ئەوا هەر لەگەڵ تەواوبوونی خوێندنەوەیدا، یەکسەر کەڵکەڵە ئەوەت دەکەوێتە سەر، شتێکی لەبارەوە بنووسیت، بەڵام هەرئەوەندەی بتەوێ دەست پێ بکەیت، ئیدی ئەوکات بۆت دەردەکەوێت: ڕاستە ڕۆمانەکە لەو جۆرانەیە، کە خوێندنەوەیان خۆش و ڕەوانە، وەلێ نووسین لەبارەیەوە ئاسان نییە!
من ئەم تێڕوانینەم دوای هەشت مانگ لە بڵاوبوونەوەی ڕۆمانەکە بۆ دەرکەوت، لەمەشدا دوو خاڵم بە سەرنج گرتووە:

1. چەند جارێك بەوردیی ڕۆمانەکەم خوێندووەتەوە، بەڵام بەم نووسینەی ئێستاشەوە، پێموایە هێشتا هەقی خۆیم نەداوەتێ. مەبەستم ئەوە نییە، کە بمەوێ یان نیازی ئەوەم هەبێ لە کورتەنووسینێکی لەم شێوەدا بپەرژێمە سەر وردودرشتی ئەو ڕووخسار و ناوەڕۆکەی کە ڕۆماننووس پێشکەشی کردووین، بەڵکوو دەمەوێ بڵێم: دەروازەکانی چوونە ژوورەوەی ئەم ڕۆمانە گەلێك زۆرن، بەڵام دەرچوون لێی ئەستەمە! چونکە بەدەر لەو شێوازە ئەدەبییە تایبەتەی هەیەتی، هاوکات زیاد لە باس و بابەت و لایەنێکی تێدای بەسەرکراوەتەوە، زیاد لە تێڕوانین و بۆچوونێکی تێ خزێنراوە، کە ئەستەمە بتوانین لە یەك کاتدا لەبارەی هەموو ئەوانەوە قسە بکەین یان بنووسین، بەمانایەکی تر وێڕای قەبارە بچووکییەکەی، بەڵام جیهانێکی یەکجار بەرین لەم ڕۆمانەدا خراوەتە سەرپشت، کە دەشێ بڵێین، دەقەکەی پێ چووەتە ئاستێکەوە، کە خوێنەر دەتوانێ بیخوێنێتەوە، چێژی لێ وەرگرێ و هیچی لەبارەوە نەڵێ!
2. لە ماوەی ئەم هەشت مانگەی ڕابردوودا، چاوم بە زۆربەی ئەو نووسین و ڕانان و هەڵسەنگاندنانە کەوتووە، کە لەبارەی مەملەکەتەکەی کەلارییەوە نووسراون، لای خۆمەوە گەشتم بە چەند ئەنجامێك، کە یەکێك لەوانە ئەمەیە: زۆربەی نووسینەکان

(نەموتـــووە هەموويـــان: زۆربەيـــان!) بـــە نەفەسی کـــورتی (فەیسبووك)یيانەوە نووسراون، هەربۆیە دەرەقەتی شیکردنەوەی ڕۆمانەکەوە نەهاتوون! وام لێ دێ، هەندێ جار گومان بکەم، کە کەمیان نەبێ، زۆربەیان بەبێ ئەوەی خوێندبێتیانەوە شتیان لەبارەوە نووسیوە! ئەمە تەنها گومانە، چونکە من دەزانم (خەڵکەکـە) بەگشتـی تـاقەتی خوێنـدنەوەی دەسـتەبژێرانەیان نەماوە هەربۆیە نەفەسی نووسینیشیان ئاوا کورت بووەتەوە! دووەمیش هەر ئەوەیە، کە لە دەسپێك و لە خاڵی یەکەمی ئەم نووسینەدا، ئاماژەم پێی داوە: ڕۆمانەکە بۆخۆی تایبەتە، ئەمـەش وادەکـات خـوێنەر و خوێنـدنەوەی تـایبەتی بـوێت و دواجاریش نووسینی تایبەت لەبارەیەوە…

کەواتە دیسانەوە هەق بە ئێمەیە، لێرەدا لەڕوانگەی خاڵی یەکەمەوە، بپرسین: ئەوە چییە وا دەکات خوێندنەوەی ڕۆمانێك ئاسان بێت، بەڵام نەتوانین بەهەمان ڕادەی ئەو ئاسانییە لەبارەیەوە بدوێین/ بنووسین؟

وەڵامی ڕاستەوخۆ بۆ ئەو پرسیارە جەوهەرییە -لە ڕۆنانی سەرەوەیدا- خۆی لەو شێوازەدا دەبینێتەوە، کە ڕۆماننووس لە نووسینی دەقەکەیدا بەکاری هێناوە. هەڵبەت ئەگەر ئێمە ئاگایيمان لەمەڕ (چەمکی شێواز) بەگشتی و (شێوازی ئەدەبی) بەتـایبەتی هەبێـت، ئەوسا لـەوەش تێـدەگەین، کـە سـیحر و ئەفسوونی هەر دەقێکی ئەدەبی خۆی لە شێوازی خستنەڕوویدا دەبینێتەوە، شێوازیش لە دەقی ئەدەبیدا -بەکورتییەکەی- بریتییە لە چۆنێتیی بەکارهێنانی زمان لەلایەن خاوەن دەقەوە.

بەم جۆرە ئەگەر لە ڕوانگەی شێوازگەرییەوە شیکردنەوەیەك بۆ شێوازی ئەدەبیی (حەمەسەعید کەلاری) چ لەم ڕۆمانەی و چ لە دوو ڕۆمانی پێشتریدا (مناڵێك لە مەملەکەتی باوکەکاندا، 2005) و (مەملەکەتی گورگەکان، 2009) بکەین، ئەوا دەتوانین ئەنجامێکی زانستی لەبارەیەوە بەدەست بهێنین و تێیدا ئەوە ببچەسپێنین، کە ڕۆماننووس خاوەنی شێوازی تایبەت بە خۆیەتی، خۆ ئەگەر پێویست بە بەڵگەی زیاتر لە پشتڕاستکردنەوەی ئەو ئەنجـامەدا بکـات، ئەوکـات بـە گەڕانـەوە بۆ بەرهەمـە شیعرییەکـانی کەلاریـی (سـمکۆڵانی شیعرێکـی سـەرکێش: 1992، زریکەی زامی دارەبەنێك: 2000، سێبەری سزا: 2002)، توانا و سەلیقەی شێوازگەرانەی ئەومان باشتر بۆ دەسەلمێت. ئاخر ئەو توانایەکی گەورەی بەسەر زماندا دەشکێت، هەر لە یەکەم بەرهەمی بڵاوکراوەیەوە، وەك مۆم زمان بەدەم خەیاڵییەوە نەرم-نەرم دێت و دەچێت و خوێنەر لە هیچ شوێنێکدا هەست بە

زۆرلەخۆكردنێك ناكات، كە ساتمەی بە نووسەر دابێت. بەڵێ، ئەو وردەكارانە مامەڵە لەگەڵ زمانی نووسین و دەربڕیندا دەكات، زمان دەباتە ئاستێكی شیعریی ئەوتۆوە، كە شیكردنەوەی قووڵی فرەئاستی پێویستە، بەومانایەی لە یەك كاتدا گەمەیەكی قووڵ دادەمەزرێنێت، لە ڕووی بەكارهێنانی یەكە زمانییەكانەوە هەر لە ئاستی دەنگ و وشە و تا دەگات بە ئاستی ڕستە و كۆڕست و دواجار هەموو ئەمانەش لە ئاستی واتای گشتیی دەقدا وەك چلچرایەك بەسەر دیدی ئیستاتیكیی خوێنەردا دادەگیرسێت، دیارە شیكردنەوەیەكی لەم جۆرەش پێویستی بەوەیە كۆمەك لە میكانیزمە ڕەخنەییەكانی میتۆدی شێوەگەرایی (فۆرمالیزم) وەربگرین، كە لێرەدا بۆنموونە ئاماژە بە چەمكی (ئاشنایی-سڕینەوە)ی شكلۆفسكی دەدەین و لەمیانییەوە بۆمان ڕوون دەبێتەوە، كە چۆن ڕۆماننووس خوێنەر پەلكێشی نێو فەزای زمانیی دەقەكەی دەكات و بەجۆرێك، كە بەركەوتنی لەگەڵ دنیایەكی نوێدا دەبێت تێیدا زمانی ئۆتۆماتیك لەكاردەكەوێت و زمانی ئەدەبیی دێتەپێش، بەمەش ئیداركی ڕۆژانە لەكاردەكەوێت و لەجێگەی ئەوە ئیدراكی ئیستاتیكی بەگەردەكەوێت، لەكاتێكدا بەگەڕكەوتنی ئەم ئیدارەكە ئیستاتیكییە لەنێو دنیایەكدایە، لە هەمان ئەو كەرەستانە بنیاتنراوە، كە خوێنەر بە ئاسانی دەیانناسێتەوە، بەڵام كاتێك یەكپارچە و لەنێو بۆتەی بنیاتە تازە ڕێنراوەكەدا بەرخوردیان لەگەڵ دەكات، ئیتر ئا لەوێدا سەرجەمی ئەو شتانەی پێشتر پێیان ئاشنا بووەو لە ئاستی ئۆتۆماتیزمدا مامەڵەی كردوون، لە بەرچاوی دەسڕێنەوە و سەرلەنوێ لە بۆتەی نوێدا دەردەكەونەوە، ئەمەش هەمان ئەو حاڵەتە ئیستاتیكییە بەرجەستەكراوەیە، كە ئێمە هەستی پێ دەكەین و ناتوانین بەئاسانی لەبارەیەوە بدوێین!

بەم شێوەیە ئەو كۆمەڵە میكانیزمەی كە ڕۆماننووس لە مەزراندنی دەقەكەیدا لەڕێگەی شیعرییەت (زمانی شیعریی)ەوە گرتوونییەبەر، فەزایەكی گێڕانەوەبەندیی تایبەتی لێ كەوتووەتەوە، كە زۆرجار ئەو زمانە شیعرییەی بە وەسفی كارەكتەر و شوێن و ڕووداوەكان بارگاویی كردووە، بەشێوەیەك كە دەنگی ڕۆماننووس وەك گێڕەرەوەی سەرەكی لە وەسفەكاندا زاڵە، بۆ تێگەیشتن لەم بەهایەش دیسانەوە چەمكێكی تری فۆرمالیستەكان (ڕەگەزی زاڵ) یاریدەمان دەدات بۆ تێگەیشتن لەو ڕێوشوێنە ئەدەبییەی ڕۆماننووس پەنای بردووەتەبەر و تێیدا هونەركاریی بەرزی خۆی نواندووە.

لە ڕوونکردنەوەو پوختەکردنی چەمکەکەی شکلۆڤسکیدا (ڕەگەزی زاڵ) دوو بنەما بە هەند وەردەگیرێن، کە (تۆماتشفسکی)ی هاوڕێی خستوویەتییە ڕوو و لەوبارەوە پێیوایە: بنیاتی هەر حیکایەتێك، هێزی خۆی لە دوو بنەماوە وەردەگرێت، ئەوانیش بریتین لە ژینگەی ڕاستەوخۆ- تیاژیاوی خودی نووسەر و ئەو ژینگە کەلەپوورییەی کە نووسەر دەقەکەی تیا بەرهەم هێناوە.
لەم ڕوانگەوە کاتێك دەچینە نێو دنیای گێڕانەوەبەندیی مەملەکەتی کەلارییەوە، لەوێدا بەر ژینگەی خۆجێی گەرمیانییانەی ڕۆمانووس دەکەوین، کە ئەمیش بۆخۆی لە پانتایی بەرفراوانی ئەو کەلەپوورە ئەدەبییە کوردەوارییەوە هەڵدەقوڵێ و کات و شوێن و کەسەکانی تێدا دادەمەزرێن و بەمەش وزەیەکی ئەدەبیی گەورە چڕڕاوەتە هەناوی دەقەکەوە و جووڵەیەکی بەردەوام و بەردەوامییەکی لە جووڵە بە کەشی گشتیی ڕۆمانەکە بەخشیوە.
کەواتە دەتوانین لێرەدا ئەو خاڵەی لەڕووی شێوەگەرانەی دەقەوە بچەسپێنین، کە بەها یان ڕەگەزی زاڵ لە مەملەکەتی سپیسواردا بریتییە لەو بنیاتە زمانییەی کە بەقووڵی بەنێو جەستەی دەقدا ڕەگاژۆ بووە و ڕوانینی گێڕەرەوەی ڕووداوەکانی لە ئامێزگرتووە، هەروەك جارێکی تر و بەگەڕانەوە بۆ تیۆرییەکەی (تۆماتشفسکی)، تێدەگەین کە ئەم دۆخە لە گێڕانەوەی حیکایەت یان باشتر بڵێین (حیکایەتسازیی) پەیوەستەوە بەو مۆتیفە تایبەتانەی کە یەکە زمانییەکانی نێو هەر ڕستەیەکی دەق لەقووڵاییدا لەخۆیانی دەگرن و بەمەش سەرتاپای گێڕانەوەبەندیی دەقی ڕۆمانی لێ دەکەوێتەوە، واتە دەقی ڕۆمانەکە بۆخۆی بریتی دەبێت لە مۆتیفێکی گەورەی پارچەپارچەبوو، کە هەر پارچەیەك لەوانەش بۆخۆیان پێکهاتەی کۆمەڵە مۆتیفێکی تری بچووکترن، کە ئیتر ئەم مۆتیفە بچووکترانە شیانی پارچەبوون و پارچەکردن نین و نابن، بەڵکوو لەمیانی پارچەکانی مۆتیفە گەورەکەوە، وەك یەکەیەکی یەکگرتووی تەواو خۆیان دەردەخەن.
وەك پێشتر ئاماژەمان پێدا، بۆ چەسپاندنی ئەوەی کە ڕۆمانووس خاوەنی شێوازی ئەدەبیی تایبەت بە خۆیەتی پێویستمان بە گەڕانەوەیە بۆ سەرجەمی بەرهەمە ئەدەبییەکانی پێشووی، بەهەمان شێوە ئەگەر بمانەوێت لە ناوەڕۆکی ئەم ڕۆمانە (مەملەکەتی سپیسوار) تێ بگەین، پێویستمان بە تێگەیشتنە لە دنیابینیی (حەمەسەعید کەلاری) وەك مرۆڤ و هەمیش وەك ڕۆمانووس، بەوەش ئەو خەمە گەورەیە بەدی دەکەین،

که بەلای کەلارییەوە هەر لە یەکەم ئەزموونی □□ماننووسییەوە لە ک□□ی خ□ی ناوەو لەمیانی دووەم ئەزموونیدا در□ژەی داوەت□ و خەمەکەی گەورە کردووە، ب□ئەوەی دواجار لە□□گەی سەلیقەی گ□□انەوەسازیی سەنگینی خ□یەوە□ لە (مەملەکەتی سپیسوار)دا بیگەیەن□ت بە تر□پك، بەمانایەکی تر ه□□□کی بەردەوامی خەم و ئازار هەر لە مەملەکەتی باوکەکان و ت□پە□ین بە مەملەکەتی گورگەکان تا دەگات بە مەملەکەتی سپیسوار، سەرفەری مر□ڤ□کی جواناسمان نیشان دەدات، کە بەن□و پانتایی گەورەی مەینەتییەکانی ژیاندا لەگە□ خ□ی ه□ناویەتی، ب□یە کات□ك هەرس□ مەملەکەتەکە دەخو□نینەوە، هەست بەوە دەکەین، کە (حەمەسەعید) جگە لەوەی وەك □□ماننووس□ك ئامادەگیی □استەوخ□ی هەیە، هاوکات و لە یەك کاتیشدا بە ش□وەی جیاجیا و لە شو□نی پ□ویستی خ□یدا وەك ک□مە□ناس، دەروونناس و م□ژوونووس□ك دەردەکەو□ت، بەوپ□یەی دەیەو□ت لە□□گەی ش□وازە ئەدەبییە تایبەتییەکەی خ□یەوە گوزارشت لە چارەسەری ئەو ک□شە و گرفتانە بکات، کە بەوپە□ی سەلیقە و وردبینییەوە دەریب□یون و کردوونی بە ناوە□□کی □□مانەکانی، ب□یە پاش خو□ندنەوەی ورد و شیکردنەوەی میت□دگەرایانەی هەرس□ □□مانەکە، دەتوانین لە ئەنجامدا (حەمەسەعید کەلاریی) وەك خاوەنی س□ینەی □□مان لە ئەدەبی کوردیماندا ناوزەد بکەین.

8-8-2024

ئاری عوسمان خەیات